

УДК 32.01:141.5 (092) Дж. Міл

СВОБОДА І ПРЕДСТАВНИЦЬКЕ ВРЯДУВАННЯ У ТВОРЧОСТІ ДЖ. МІЛА

Марія Оліщук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
бул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна, oli 2005@ukr.net*

Розглянуто феномен свободи у контексті представницького врядування у трактуванні англійського мислителя ХІХ ст. Дж. Міла. З'ясовано сенс представницького врядування та умови суверенності індивіда в суспільстві. Звернено увагу на принципи, які є визначальними для забезпечення свободи в репрезентативній демократії. І як результат, представлено глибокі й численні зміни, що заклав в інститутах демократії Дж. Міл.

Ключові слова: представницьке врядування, репрезентативна демократія, соціальна та індивідуальна свободи.

Сучасна трансформація Української держави в ліберально-демократичну і соціально-правову потребує відповідного концептуально-методологічного забезпечення. Для вирішення цього завдання принципово важливим стає осмислення феномена свободи як сутнісного принципу правової держави і громадянського суспільства. Закріплення на конституційному рівні положення про те, що Україна є демократичною соціальною правовою державою, утвердження пріоритету людини як найвищої цінності, природності й невід'ємності її прав і свобод – все це лише рівень теорії та декларативні наміри, які потребують глибокого осмислення та тривалого практичного втілення. Успішне осмислення феномена свободи значною мірою ускладнюється тією обставиною, що здобувши політичну незалежність, ми отримали у спадок тоталітарну концепцію держави і права. Право визначається лише як система загальнообов'язкових юридичних норм, які забезпечує власною силою держава, що ніяк не може сприяти усвідомленню права як свободи. Проте право тісно пов'язане зі свободою, і на цьому наголошували мислителі, які заклали основи сучасного праворозуміння філософії та теорії демократії.

Актуальність досліджуваної проблематики зумовлена тим, що нинішній етап розвитку українського суспільства, інституціональні зміни, вироблення й узгодження правил і процедур функціонування вимагають адекватної системи політичних цінностей. Права й свобода людини становлять у правовій державі найвищу соціальну цінність, саме на їхнє забезпечення і найповнішу реалізацію у суспільному житті має бути спрямована державна діяльність, саме така проблематика

повинна бути основоположною на всіх рівнях політичної діяльності. Говорити про межі свободи індивіда в державі складно, але давно відомо, що ці межі визначає все-таки закон і форма держави, в сукупності всіх її компонентів. Зокрема, спосіб організації верховної влади в державі, крім всього іншого, визначає права і свободи людини й громадянина. Ще з більшою певністю ми можемо аналогічно сказати й про політичний режим. Та більше того, вже навіть тип демократії (чи це елітарна, чи репрезентативна, чи плюралістична) передбачає різну міру втручання держави у суспільну сферу та різне забезпечення прав і свобод індивіда, як людини і громадянина.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити і теоретично обґрунтувати феномен свободи у контексті представницького врядування Дж. Міла, висвітлити стан і розвиток свободи людини за умов репрезентативної демократії.

Проблема свободи людини і громадянина є „вічною” проблемою і практично на всіх етапах розвитку політико-правової думки вона розглядається, досліджується, вносяться додаткові елементи в її трактування, знаходяться нові методи її захисту та забезпечення. В історії політико-правової думки свобода розглядалась Платоном, Аристотелем, Н. Макіавеллі, Т. Гобсом, Дж. Локом, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, І. Кантом, Г. Гегелем, Т. Пейном, Т. Джефферсоном, Е. Берком, Б. Констаном, Дж. Бентамом, Р. Далем, Р. Ароном, Р. Дарендорфом, Ф. Гаєком, Е. Геллнером, І. Берліном, Дж. Роулзом, Г. Берманом, Р. Нозіком, П. Рікером, Л. Фрідманом, К. Хабермасом та ін.

Проблему пріоритету свободи людини, тією чи іншою мірою, досліджували такі українські та російські дослідники сучасності, як А. Артемов, Т. Бутирцев, А. Веллмер, Л. Возна, К. Гаджиев, І. Гаєвський, К. Кантор, Б. Капустін, Л. Коган, І. Прокопчук, А. Ракітов, В. Федотова, М. Антонович, Ж. Пустовіт та ін. Та все-таки свободу ці вчені досліджували в певному контексті. Говорити про фундаментальні дослідження феномена свободи в Україні ми не можемо. Важливим є той факт, що з питань взаємозв'язку правової держави і громадянського суспільства і свободи як основного принципу їх існування, з питань трансформації держави в демократичну, правову, роль свободи і справедливості, природного права в цих перетвореннях маємо значно більше праць, зокрема, таку проблематику досліджували В. Бабкін, Є. Назаренко, В. Погоріло, П. Рабинович, Н. Оніщенко, А. Колодій, А. Карась, О. Малько, М. Марченко, В. Нерсисянц, Ю. Тихомиров та ін. Попри велику кількість досліджень такого феномену (свобода волі, діалектика свободи і необхідності тощо) актуальною сьогодні залишається проблема свободи індивіда в державі.

У нашій статті йтиметься передусім про прикладний аспект свободи, яким цікавилися ґрунтовно представники лібералізму, зокрема і Дж. Міл зі своєю кон-

цепцією представницького врядування, про що свідчать його праці „Про свободу” і „Міркування про представницьке врядування” (1895). Зокрема, ми висвітлюємо такі питання: міра втручання держави у суспільні справи; характерні риси форми врядування, що найкраще задовольнила б інтереси будь-якого наявного суспільства; за якими критеріями слід оцінювати врядування; чи існує найідеальніша форма врядування, за якої б людині забезпечувався максимальний рівень свободи, який би не перешкоджав іншим людям. Чи є демократичний устрій, що пов’язаний передусім із добровільною відмовою громадян від певної частки свободи своїх дій заради свободи дій інших людей, найкращим з устроїв, які ми маємо на сьогодні, й лише за такого врядування забезпечується максимальний рівень прав і свобод людини і громадянина.

„Предметом цього дослідження є не так звана свобода волі, яку, на жаль, протиставляють вченню про так звану філософську необхідність; тут йдеться про громадянську, або соціальну свободу. Ми досліджуємо природу та межі влади, яку відповідно до закону має суспільство над індивідом”, – пише Дж. Міл у вступі до трактату „Про свободу...” [3, с. 11].

Джон Стюарт Міл – англійський філософ, економіст і державний діяч. Його батько, Джеймс Міл, – відомий англійський памфлетист-радикал, не без допомоги Дж. Бентама готував сина до ролі інтелектуального лідера філософських радикалів. За свідченнями самого Дж. Міла, він повністю до 1830 р., хоч і критично, перебував під впливом батькового утилітаризму. У XIX ст. Дж. Міл розчарувався в батьковому й Бентамовому радикалізмі, хоча протягом усього свого життя він визнавав їхні класично ліберальні принципи і це не завадило йому бути відкритим для соціальних течій свого часу та здобути величезний інтелектуальний вплив на своїх сучасників. Праця „Про свободу” стривожила багатьох читачів, і майже всі визнали її шедевром, а „Міркування про представницьке врядування” на двадцять наступних років задали тон полеміці про перспективи і небезпеки демократії. Дж. Міла заповонила ідея захисту свободи в демократичному суспільстві. Практично у всіх статтях він відштовхується від вчення про свободу, яке розуміє не як теоретико-пізнавальну, а як соціально-етичну, не як філософську, а як політичну проблему [2, с. 380]. Одним із складників його апології свободи було перетлумачення вимог утилітаризму. Якщо його попередники надавали свободі вагоме, але не основоположне значення з огляду на корисність, то Дж. Міл доводив, що головною умовою здобуття щастя є можливість розвитку, а головною умовою такого розвитку є свобода: свобода, отже, – це складова щастя, невідривна від пошуку його нових форм. Він вважає, що неправильно всю моральність базувати на постулаті особистої вигоди індивіда і на вірі в те, що задоволення корисного інтересу кожної окремої людини майже автоматично призведе до благополуччя всіх.

Принцип досягнення особистого щастя, на його думку, може бути реалізований, лише в органічній єдності з ідеєю узгодження інтересів, при чому не тільки особистих, але й соціальних.

Отже, основний предмет твору „Про свободу” – проблема індивідуальної і громадянської свободи, а також визначення властивостей та меж влади суспільства над індивідом. Тобто Дж. Міл ставить питання про законні межі суверенності індивіда у суспільстві, а також зазначає межу, з якої починається влада суспільства. Він говорить про дві частини людського життя: індивідуальну та суспільну, визнає індивідуальну свободу, яка у розвитку особистості має свої межі. Індивідуальна свобода у трактуванні філософа означає абсолютну незалежність людини у сфері тих дій, які безпосередньо стосуються її; вона означає можливість людини бути у межах тієї сфери господарем над самою собою і діяти за власним розсудом. Як межі індивідуальної свободи Дж. Міл виділяє: свободу думки, свободу діяти спільно з іншими індивідами, свободу вибору і самостійного влаштування власного життя. Свобода індивіда є первинною відносно політичних структур і їх функціонування. Ця обставина ставить державу в залежність від волі людей. Держава, яка гарантує всі види індивідуальних свобод, повинна забезпечити належний порядок, який є необхідною умовою прогресу. У творі „Про представницьке врядування” автор пропонує найідеальнішу модель врядування, за якою людині й громадянину можливий максимальний рівень забезпечення політичних прав і свобод. Варто зазначити, що цією проблематикою Дж. Міл зацікавився після того, як з’явилася праця Алексіса де Токвіля „Демократія в Америці”, на яку дав позитивну рецензію. Спочатку він можливо не зі всім погоджується, що пропонує А. де Токвіль, вважаючи, що нічого небезпечного немає в тих тенденціях, відповідно до яких сильні особистості прагнуть об’єднатися, щоб навчитися демократії і відкинути аристократію, як таку, що вичерпала себе. За п’ять років Дж. Міл обговорює тепер вже наявний повний текст твору, де поділяє страх А. де Токвіля „не перед занадто великою свободою, а перед занадто швидким підкоренням; не перед анархією, а перед рабством” [2, с. 379]. Слід брати до уваги думку А. де Токвіля про те, що демократичні народи більше люблять рівність, ніж свободу, посилаючись на те, що рівність є більш зрозумілим для людей фактом, а політична свобода вимагає більшого напруження і, звичайно, відповідальності. Дж. Міл говорить про демократію як кращий політичний режим, зазначає її переваги, але боїться, що принцип рівності є загрозою для духовної свободи окремо взятого індивіда, під якою він розуміє відсутність будь-якого обмеження або будь-якого примусу з боку інших. Він зазначає, що людина, яка перебуває під захистом суспільства, зобов’язана обмежувати себе в стосунках з іншими людьми і визначає норми її поведінки, вважаючи, по-перше, що особа не повинна завдавати шкоди певним інте-

ресам, що визначені в чітких юридичних постановках, тобто йдеться про права людини; і, по-друге, особа повинна захищати суспільство та інших осіб від будь-яких зазіхань з боку інших. Отже, можна ще раз констатувати вже відоме висловлювання, „що свобода є все те, що незаборонене законом”. Тобто є права людини і громадянина і є закон, які є тими законними межами впливу держави на особу. А базовий принцип відносин між індивідом і суспільством Дж. Міл формулює так: „Люди, індивідуально чи колективно, можуть справедливо втручатися в дії індивіда тільки заради самозбереження... Тільки в такому разі кожний член цивілізованого суспільства може бути справедливо підданий певним примусовим акціям, якщо це необхідно, щоб запобігти шкідливим для інших людей діям з боку індивіда. Однак особисте благо самого індивіда, фізичне чи моральне, не дає достатніх підстав для якого б то не було втручання в його дії” [3, с. 19]. Проте є інша сфера, що охоплює ту частину життя людини, що стосується лише її самої або, якщо це стосується ще й інших, то їхня згода й участь у цій сфері є добровільною. Отже, це, вважає філософ, є невід’ємною зоною людської свободи, тобто тією сферою, в яку не втручається суспільство. Дж. Міл визначає її складові: по-перше, це – внутрішні володіння свідомості, що вимагають свободи совісті, свободи думки і почуттів, абсолютної свободи міркувань; по-друге, цей принцип вимагає свободи вибору смаків і занять, свободи робити те, що ми хочемо, тобто жити так, як вважаємо за потрібне, відповідаючи за наслідки цього; по-третє, з цієї свободи кожного індивіда випливає свобода будь-якої сукупності індивідів, – свобода об’єднуватися з будь-якою метою, що не несе шкоди для інших [3, с. 22]. Він зазначає, що жодне суспільство де немає цих свобод не є вільним, незважаючи на його форму правління. Свобода дійсно відповідає своїй сутності тільки в тому випадку, коли досягнення нашого блага відбувається нашим власним способом, а ми не намагаємось позбавити інших людей їхніх благ або перешкодити їхнім зусиллям тих благ досягти. Як індивід, так і суспільство повинні поширювати свою владу насамперед туди, у ті сфери, які найближче відповідають їхнім інтересам. Тобто та частина людського життя, яка головним чином стосується індивіда, повинна бути надбанням індивідуальності, а та, яка стосується суспільства, повинна бути під контролем суспільства. Отже, йдеться про природне і позитивне право. Суспільство, яке уособлює держава, за Дж. Мілем, повинно захищати права і свободи людини і громадянина і слідкувати за їх дотриманням. У стосунках з іншими людьми індивід повинен дотримуватись загальних правил, визначених державою, і це сприятиме мінімізації шкоди з боку будь-якого індивіда, але відносно самого себе – індивід цілком вільний. Філософ звертає увагу й на випадок порушення правил, які передбачають дотримання індивідуального і колективного блага, що несе негативні наслідки і вважає, що в такому випадку держава повинна покарати

порушника, причому адекватно його провині. Отже, людина, завдавши шкоди своєму сусідові, повинна нести за це відповідальність; але виникає питання, чи повинна людина нести відповідальність, нашкодивши сама собі, чи має держава або суспільство якимось коригувати цю діяльність? Дж. Міл дає відповідь і на це питання, зазначаючи, що дії індивіда, які приносять шкоду йому самому не є нормальними з точки зору гуманізму, але суспільство повинно зберегти індивідуальну свободу і аж ніяк не має права втручатися в цей процес.

Отже, індивід не повинен звітувати перед суспільством за свої дії, доки вони не стосуються інтересів інших осіб, в іншому випадку він несе відповідальність і може зазнати соціального чи судового покарання. Філософ говорить і про практичне застосування цих принципів у найрізноманітніших галузях управління. Ці тези часто критикувалися за розподіл людських дій на такі, що зачіпають інтереси інших, і такі, що цього не роблять. Дж. Себін (George H. Sabine) стверджує, що „дія, яка спрямовано виключно на одну особистість, скоріш за все її не дуже зачіпатиме”. А Фіцджеймс Стівен (Fitzjames Stephen), що був першим критиком Дж. Міла, вже у 1873 р. писав, що „спроба розрізнити дії, що спрямовані на себе, та дії, що спрямовані на інших, схожі на спробу розрізнити дії, що відбуваються в часі, та дії, що відбуваються в просторі. Кожна дія відбувається у певному часі й певному просторі, й так само кожна дія, яку ми реалізуємо, спрямована, або може бути спрямована в однаковій мірі на нас самих і на інших. Отже, таке розрізнення є хибним і необґрунтованим [2, с. 384].

Така критика Дж. Міла особливо не зачіпає, оскільки він сам її передбачав. Суспільство не має права втручатися у первинно пов'язані з особою діяча вчинки, оскільки вони не шкодять легітимним інтересам інших або не мають шкідливого впливу на суспільство. Він побоюється соціальної рівності й колективного суспільства, вважаючи, що це є причиною тиранії більшості, що проникає глибоко в окремі елементи життя і поневолює душі... [3, с. 87]. Для того, щоб зрозуміти позицію філософа, слід звернутися до „Вікторіанських часів” [2, с. 381]. Дж. Міл так само, як й А. де Токвіль бачить, що поєднання свободи і рівності, якого прагнула освічена буржуазія, розв'язалось не на користь свободи, рівність завжди загрожує свободі. Проте ранній лібералізм протистоїть цим принципам тогочасного соціального життя. „Індустріальна революція” вплинула на загальний розвиток і вимагала подолання всіх обмежень, які могли заважати вільній діяльності окремого індивіда. Проте до чого це призвело – вже інше питання. Утилітаристи вважали, що єдиним виправданням держави має бути задоволення людських потреб. Що стосується Мілевого дослідження політичної демократії, яке він подає у „Міркуваннях про представницьке врядування”, то воно частково ґрунтується на цьому вченні. Він пропонує найідеальніший спосіб організації верховної влади у держа-

ві, визначаючи сприятливі умови для його впровадження, переваги та недоліки. Отже, ідеальним типом найдосконалішого політичного устрою є представницька система врядування, а ступінь адаптації певної людської спільноти до представницького врядування залежить від рівня загального розвитку цієї спільноти, якщо цей рівень занепадає, або є низьким, то така форма врядування для неї буде найменш сприятливою. Репрезентативна система є у великих державах єдиною можливою формою правління і найкращою формою для всіх народів, які є достатньо цивілізованими, щоб її реалізувати. “Єдиним політичним устроєм, який може претендувати, що він найкращий, є по-справжньому народне врядування, бо більше ніж будь-який інший політичний устрій спроможне забезпечити добре врядування та сприяти вдосконаленню національного характеру” [3, с. 167]. Дж. Міл прямо поставив питання про країну або націю як природну одиницю для суверенного уряду. Р. Даль зазначає, що такою постановкою питання було розвіяно „мудрість двох тисячоліть” щодо способу демократичного правління, Дж. Міл ще до кінця не усвідомлював, що заклав основи глибоких і численних змін в інститутах і практиці демократії [5, с. 217]. Центральною ідеєю, що лежить в основі репрезентативної демократії був соціальний порядок, що ґрунтується на свободі розуму. Він виступає не проти „організованої спільноти” в державі, а проти тиранії більшості (неорганізованого суспільства). Філософ вважає, що представницька форма врядування повинна відповідати трьом основним умовам: 1) бажанню народу запровадити її; 2) бажанню та спроможності народу робити те, що потрібно для її збереження; 3) бажанню та спроможності народу виконувати ті обов’язки та функції, що вона накладає. Прагнення народу запровадити представницьке врядування можна здійснити тільки тоді, коли освічений володар або іноземні сили, які здобули владу в державі, мають бажання задовольнити його. Якщо народ цінує представницький устрій та відданий йому недостатньою мірою, він майже позбавлений шансів зберегти його. Сталість представницьких інституцій неодмінно залежить від готовності народу боротися за них тоді, коли їм щось загрожує. Для повного забезпечення представницького врядування повинна бути присутня висока громадянська свідомість, тобто народ повинен повною мірою виконувати ту роль, яка належить йому в представницькому устрої. Дж. Міл зазначає, що „нескладно побачити, що найкращою формою врядування є та, за якої верховна влада та найвищі контрольні повноваження належать усьому суспільству, і кожному громадянину не тільки дано право голосу в здійсненні цієї верховної влади, а й запропоновано принаймні іноді брати активну участь у врядуванні, виконуючи певні місцеві чи загальнодержавні політичні функції” [3, с. 166]. Форма правління залежить від розвитку людства, демократії прагнуть лише високо розвинуті суспільства, люди на нижчому рівні потребують менш розвинутих форм правління. У кон-

тексті народного врядування Дж. Міл звертає увагу і на права та свободи людини і громадянина, вважаючи, що вільним є те врядування, яке наділяє привілеями свободи всіх громадян. Покірність чужій волі, за своєю природою, несумісна з чеснотами на кшталт самостійності та самоврядування. Йдеться про те, що володарі значно відрізняються один від одного мірою контролю вільної діяльності своїх підданих, за народного ж врядування свободою можуть користуватися всі, кому належать привілеї громадянства.

Розглядаючи представницьке врядування Дж. Міла, слід зважати на розбіжність між уявленнями про його сутність та його специфічні форми.

Сенс представницького врядування полягає в тому, що весь народ або якась численна його частина через своїх депутатів, яких цей народ періодично обирає, здійснює верховну владу, що контролює суспільні процеси. За будь-якого політичного устрою ця влада має комусь належати, і за представницької системи вся верховна влада належить народним депутатам [3, с. 188]. Прикладом саме такої форми врядування є Англія, і завдяки тому, що британське законодавство надало народному елементу тієї суттєвої політичної переваги в країні британській політичній устрій наділений стабільністю. Згідно з британським державним устроєм, кожна з трьох координованих гілок влади наділена повноваженнями, що не уможливили б функціонування всього механізму врядування, якби кожна з цих гілок якнайповніше з них скористалася. Функції представницького органу мають гарантувати йому принаймні контроль усіх сфер суспільного життя. У своїх „Міркуваннях з приводу представницького врядування” Дж. Міл пропонує певною мірою комплекс розв’язання складних проблем. Для того, щоб запобігти поглинанню меншості більшістю, він пропонує систему пропорційного представництва, а щоб запобігти переважанню голосів невігласів над голосами розумних, він пропонує систему багатоступеневого голосування, за якої освічені наділяються додатковими голосами. Кожному, хіба що, крім неписьменних, злочинців та неспроможних себе утримувати, належить принаймні один виборчий голос. Він не виступає за включення жінок до складу виборців, а лише мимохідь зауважує, що позбавлення їх права голосу безглузде. Кожен повинен мати право голосу, оскільки кожного належить заохочувати до участі й наділяти правом вибору; але звідси не випливає, що кожен мусить мати рівний голос. Так, аби забезпечити відчутні результати за такою виборчою системою, він виступає за парламент, який не готує законопроекти і не вносить до них поправки, а дає законодавчим комісіям настанови, що слід робити, і виступає за певний незалежний вплив представників спільноти. Він урівноважує дві речі – ширшу участь і прогресивну систему управління, з одного боку, та вплив інтелектуальної та моральної еліти на решту суспільства, – з іншого. Принцип участі й принцип компетенції в сумі складають теорію Дж. Міла, бо сама

лише участь призводить до чистої демократії, а компетенція до елітизму. Взаємодоповнюваність цих двох принципів дає можливість розкритися обом сторонам суспільства. Інтереси освіченої верстви, які мають відповідати її загальнорозвинутому ідеалові свободи, полягають у тому, щоб запобігти тому, що неосвічені маси отримали владу, оскільки це загрожує втратою свободи. У праці „Про представницьке врядування” він пише: „значення представницької системи в тому, що весь народ, або більша його частина в особі депутатів, які періодично ним обираються, реалізує останній владний контроль, який має бути закріплений у кожній конституції. Цією останньою владою він має володіти повністю. Він має – якщо коли-небудь цього захоче – бути господарем усіх дій уряду... Обов’язок репрезентативного зібрання щодо діяльності уряду полягає не в тому, щоб вирішувати, якою воно має бути, а в тому, щоб дбати про те, щоб особистості, які мають це вирішувати, відповідали цьому завданню” [3, с. 228]. Сьогодні може здаватися, що нічого надзвичайного у вченні Дж. Міла нема, але його концепція, за словами Р. Даля, дала щонайменше вісім наслідків зміни критеріїв демократії:

- Представництво стало сутнісним елементом сучасної демократії. Народ делегує волю виборним уповноваженим представникам, які відстоюють його інтереси на державному рівні.
- Розміри держави з представницькою формою врядування мають перспективу необмеженого зростання.
- Характерною ознакою сучасних представницьких демократій стало розширення індивідуальних прав, які дістали назву ліберально-демократичних систем. А особисті права забезпечують таку міру особистої свободи, якої ніколи не могла дати участь у прийнятті спільних рішень.
- Механізм прямої демократії відрізняється обмеженою сферою застосування.
- Політичний плюралізм було визнано принципом функціонування всієї політичної системи.
- Конфлікти інтересів здобули визнання як неминуче та природне явище і для окремої людини, і для цілого суспільства.
- Розмаїтість суспільного життя.
- Виникла поліархія – сучасна форма демократії.

Всі ці відмінності разом становлять сучасну демократичну державу, що робить акцент на індивідуальних правах [4, с. 217–218]. З цього приводу існують й інші точки зору. Зокрема, можна констатувати той факт, що, дійсно, „обґрунтування Мілем представницької демократії не дуже змінилося, але в багатьох пунктах (зокрема, зневага партійного життя) не може вважатися сьогодні теоретичною основою [2, с. 393]. Хоча це твердження також можна спростувати, бо явище зосередження політичної влади в руках політичних партій він не заперечує, а виступає проти узурпації всієї влади двома конкуруючими політичними партіями і ви-

ступає з проектом розширення політичного представництва іншими представницькими інститутами. Його побоювання стосовно партійного правління полягають, по-перше, в необхідності обрання до представницьких органів достойних людей і, по-друге, в недопустимості підкорення волі більшості вузько партійним інтересам. Тому можна констатувати, що Дж. Міл виступає не проти партійного правління взагалі, а проти такого його типу, коли інтереси представників партійних угруповань не співпадають з інтересами народу. Критикують його теорію і за підхід (який випливає з віри у свободу окремої особистості), який полягає у тому, що представницька система разом із пропорційним правом виборів „в дивний спосіб покращить персональний склад національного представництва”. Обране в такий спосіб зібрання містило б “еліту нації”, а з іншого боку, кожний виборець мав би можливість обрати „найбільш здатну та найдосвідченішу людину, що готова служити”. З огляду на плюралістичне суспільство час елітарної демократії вже минув. Піддавалися критиці й інші положення його вчення (зокрема, його підтримка пропорційного виборчого права), але все це відбувалося з точки зору сучасності.

Таким чином, незважаючи на те, коли були висунуті ідеї Дж. Міла, вони залишаються значущими та актуальними, особливо в перехідних суспільствах, у контексті осмислення і практичного забезпечення свободи людини і громадянина. Це стосується розмірковувань стосовно сенсу представницького врядування, способів функціонування державних інститутів за умов репрезентативної демократії та формулювання визначальних принципів забезпечення індивідуальних свобод.

1. Даль Р. Зміна меж демократичних правлінь // *Ї*. – 21/2001. – С. 35–46.
2. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера. – К.: Тандем, 2002. – 584 с.
3. Міл Джон Стюарт. Про свободу: есе / Пер. з англ. – К.: Основи, 2001. – 463 с.
4. Dahl R. *Democracy and Critics*. – New Haven and London: Yale University Press, 1989. – 293р.

**LIBERTY AND REPRESENTATIVE GOVERNMENT
IN CREATIVITY OF J. MILL**

Mariya Olishchuk

*L'viv National Ivan Franko University, Universytets'ka Str., 1, L'viv, 79000,
Ukraine, oli 2005@ ukr.net*

A phenomenon of liberty in the context of a representative government in interpretation of the English thinker of the XIX-th century John Stuart Mill was examined in the article. Sense of the representative government is cleared up, terms of the individual in a society are examined. Special attention is paid to the principles which are defining in ensuring the liberty in a representative democracy. And, as a result, those deep and numerous changes, which were established in democracy Institutes by John Stuart Mill were presented.

Key words: representative government, representative democracy, social and individual liberty.

*Стаття надійшла до редколегії 19.05.2005
Прийнята до друку 26.12.2005*